

MAQOM XONANDALIGIDA IJRO SUR'ATINING BADIY AHAMIYATI

Hasanov Azamat O'ktamovich

Yunus Rajabiy nomidagi O'zMMSh Maqom xonandaligi kafedrası katta
o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada maqom ashulalarida ijro sur'atining doira usuli, musiqiy jumla va she'riy nutq bilan bog'liqligi izohlanadi. Saraxbor, Talqin, Nasr va Ufar yo'llaridagi ritmik xarakter farqlari hamda turkum qismlari orasidagi sur'at nisbatiga e'tibor qaratiladi. Sur'atning mo'tadil o'zgarishi bilan usulni buzadigan keskin tezlashtirish yoki sekinlashtirish farqlanadi.

Kalit so'zlar: maqom, ijro sur'ati, temp, doira usuli, Saraxbor, Talqin, Ufar, jumla.

Аннотация: В статье анализируется художественное значение темпа в макомном пении и его связь с ритмическим усилем, музыкальной фразой и поэтической речью. Рассматриваются темповые соотношения частей цикла и различие между естественной исполнительской гибкостью и нарушением ритмического строя.

Ключевые слова: маком, темп исполнения, усуль, Сарахбор, Талкин, Уфар, фраза.

Abstract: The article examines the artistic role of tempo in maqom singing and its relationship to rhythmic usul, melodic phrasing and poetic diction. It discusses tempo relationships within a cycle and distinguishes expressive flexibility from changes that obscure the rhythmic structure.

Keywords: maqom, performance tempo, rhythmic usul, Sarakhbor, Talqin, Ufar, phrase.

Maqom xonandaligida ijro sur'ati kuy va ashulaning badiiy xarakterini belgilaydigan muhim vositalardan biridir. Bir xil kuy yo'li turli sur'atda kuylanganda uning jumlaları, urg'ulari va umumiy ruhiy ta'siri boshqa-boshqa qabul qilinishi mumkin. Biroq sur'atni faqat «tez» yoki «sekin» degan oddiy belgi bilan izohlash yetarli emas. Maqomda sur'at doira usulining davriyligi, she'riy matnning nutqiy harakati, kuy jumlalarining uzunligi va turkum tarkibidagi bo'limlarning o'zaro nisbati bilan belgilanadi. Shuning uchun sur'at tanlash hofizning shaxsiy didigagina emas, ijro etilayotgan ashulaning shakliy tabiatiga ham tayanishi lozim.

Nota nashrlarida keltirilgan metronom belgisi yoki sur'at ko'rsatmasi muayyan talqinni tushunishga yordam beradi, biroq barcha tarixiy ijrolarning yagona mezonini avtomatik belgilamaydi. Shashmaqom va

boshqa maqom an'alarida asarning ko'p jihatlari jonli ustoz-shogird jarayonida o'zlashtirilishi UNESCO tavsifida ham qayd etilgan [1]. Sur'atning amaliy me'yori aynan shu eshitish tajribasi orqali shakllanadi. Maqom hofizi bir ustozning ijrosidagi tezlikni ko'chirishdan oldin unda kuy va usulning qanday munosabat hosil qilganini anglab olishi kerak.

Doira usuli bilan sur'at bir-biriga yaqin, ammo aynan bir xil tushunchalar emas. Usul zarblarning tartibi, ichki guruhlanishi va davriyligini belgilasa, sur'at ularning vaqt davomida qanday tezlikda kechishini ifodalaydi. Masalan, ma'lum usulni haddan tashqari tezlashtirish bilan uning zarb formulasi saqlangandek tuyulishi mumkin, lekin tinglovchi urg'ularning joylashuvini ilg'amay qoladi. Aksincha, uni keragidan ortiq sekinlashtirish zarblar orasidagi ichki bog'lanishni susaytirishi mumkin. Demak, har bir usulning eshutilishiga mos tabiiy tezlik oralig'i mavjud bo'lib, u asar va ijro maktabiga qarab farqlanadi.

Saraxbor, Talqin, Nasr va Ufar singari ashula yo'llarining ritmik xususiyatlari bir-biridan ajraladi [2]. Bunda ayrim yo'llarning vazminligi faqat sekin ijro tufayli emas, uzun kuy jumalari va zarblarning o'zaro nisbatidan ham kelib chiqadi. Ufarlar esa ko'pincha harakatchan tusga ega bo'ladi, biroq «ufar» degan nomni cheksiz tezlatish imkoniyati deb tushunish xatodir. Asar xarakteri usulning ichki oqimi bilan birgalikda shakllanadi; sur'at shu oqimni ravshan eshittirishga xizmat qilishi kerak. Yaxshi doirachi bilan ishlash xonandaga shu me'yorni his qilishda yordam beradi.

Turkumiy ijroda bir sho'badan keyingisiga o'tishda sur'atlar nisbati alohida ahamiyat kasb etadi. Agar oldingi bo'limning yakuniy ohangi va keyingisining boshlanishidagi harakat o'rtasida keskin, asoslanmagan uzilish yuz bersa, turkumning musiqiy bog'liqligi zaiflashadi. Bu, ayniqsa, tarona yoki suporish orqali o'tish hosil bo'ladigan joylarda eshutiladi. Ijrochilar bir bo'lim tugamasidan navbatdagi usul va uning tabiiy tezligini ichki eshinishda tayyorlab borishi mumkin. Shunday o'tish tezlikni mexanik o'zgartirishdan ko'ra ancha mazmunli natija beradi.

Mumtoz she'riy matn sur'atga bevosita ta'sir etadi. Tezlik haddan tashqari oshirilsa, ayrim undoshlar va so'z birikmalari aniq eshitilmay qoladi; ortiqcha sekinlikda esa misra ichidagi sintaktik bog'lanish uzilishi mumkin. Bunda g'azalning vazni bilan usulni bir hodisa sifatida qabul qilish ham to'g'ri emas. She'riy misraning tabiiy aytilish tezligi musiqiy cho'zim va takrorlar tufayli o'zgaradi. Xonanda matnning ma'nosini buzmasdan, kuyning badiiy talabiga mos sur'atni topishga intiladi. Ayniqsa, qisqa bo'g'inlarni zo'rlab cho'zish yoki murakkab so'zlarni shoshilib aytish shu muvozanatni buzadi.

Sur'at musiqiy jumlaning boshlanish va tugashida ham bir xil sezilmaydi. Ko'plab ijro an'analari jumla yakuniga yaqin tabiiy yengillashish yoki kengayish eshitilishi mumkin. Bunday mayda o'zgarishni usulning buzilishi bilan tenglashtirib bo'lmaydi: asosiy ritmik davr va uning tayanch nuqtalari saqlansa, kuy ifodasi yanada ravonlashishi mumkin. Biroq har bir satr oxirida bir xil sekinlashuvni takrorlash ashulani sun'iy lashtiradi. Sur'atdagi badiiy erkinlik oldindan belgilangan odat emas, aynan shu jumlaning kuy va mazmun ehtiyojiga bog'liq qaror bo'lishi kerak.

Hofiz o'ziga qulay bo'lgani uchun sur'atni o'zgartirganda kutilmagan oqibatlar yuzaga chiqadi. Masalan, yuqori registrdagi bezaklarni osongina bajarish uchun butun ashulani sekinlatish uning umumiy xarakterini o'zgartirishi mumkin. Yoki sahnada qisqa vaqt ichida ijroni yakunlash maqsadida tezlashtirish nafas va talaffuzdagi aniq kamchiliklarni paydo qiladi. To'g'riroq yo'l – avval an'anaviy sur'at doirasida ijroni barqaror o'zlashtirish, zarur bo'lsa, kuy jumlasining alohida murakkab joylarini mashq vaqtida sekinlashtirish, lekin shu mashq sur'atini tayyor sahna talqiniga aylantirmaslikdir.

Turli ustozlarning ovoz yozuvlarini tinglash sur'at me'yorini anglashda muhim manbadir. Biroq ikki ijrodagi davomiylikni solishtirishning o'zi kifoya emas: biri ko'proq bayt aytgan, boshqasi avj yoki takrorni qisqartirgan bo'lishi mumkin. Qiyoslash uchun aynan bir xil kuy jumlasini, uning usuli, nafas olish joyi va matn taqsimoti tanlanishi kerak. Shundagina umumiy vaqt farqining qanchasi sur'atdan, qanchasi shakliy o'zgarishdan kelib chiqqani ajratiladi. Bu yondashuv ijro variantlarini baholashda asossiz hukmlardan saqlaydi.

O'qitish jarayonida talabaga bir ashula bo'lagini uch xil tezlikda kuylatish foydali amaliy mashq bo'lishi mumkin. Dastlab juda sekin sur'atda usul zarblari va bo'g'inlar joylashuvi tekshiriladi; keyin usulning tabiiy oqimiga yaqin sur'atda kuy mazmuni ochiladi; nihoyat, ataylab tezlatilgan variantdagi talaffuz va nafas kamchiliklari eshitiladi. Bu mashqning maqsadi uch xil sahna talqinini tayyorlash emas. Talaba qaysi tezlikda musiqiy jumla yaxlit, so'z ravshan va usul tabiiy eshitilishini anglashga o'rganadi.

Maqom sur'ati sahna sharoitidan ham butunlay mustaqil emas. Kichik xonada mayda nola va qochirimlar ravshan eshitiladi; katta zalda yoki kuchaytirish vositalari bilan ijro qilinganda ularning qabul qilinishi o'zgarishi mumkin. Ammo bunday sharoit ijro sur'atini keskin almashtirish uchun avtomatik asos bo'la olmaydi. Mikrofon, zal akustikasi yoki ansambl tarkibiga oid masalalar, avvalo, ovoz muvozanati bilan hal etiladi.

Sur'atning asosiy badiiy vazifasi — ayni kuy va she'riy fikrning tabiiy harakatini asrashdir.

Sur'atni anglashda asar davomiyligi va ijro sur'ati o'rtasidagi farqni ham hisobga olish kerak. Masalan, ikki xonanda bir sho'bani deyarli bir vaqtda tugatishi mumkin, biroq ulardan biri keng cho'zimlar ishlatib, ayrim baytlarni qisqartirgan, boshqasi esa to'liqroq matn bilan nisbatan tezroq aytgan bo'lishi mumkin. Shuning uchun yozuvning umumiy daqiqalar soni aniq sur'at mezonini emas. Bunday solishtirishda usulning bir to'liq davri qancha vaqtda o'tgani yoki bir xil kuy jumlasini necha taktda ijro etilgani kuzatilsa, musiqiy jihatdan asosliroq xulosa chiqariladi.

Maqomdagi sekin sur'atning badiiy kuchi tovushlar orasida katta bo'shliq qoldirish bilangina yuzaga kelmaydi. Vazmin ashulada tinglovchining diqqati uzoq davomli ohangning qaysi pardaga intilayotgani, jumlaning qanday yechilayotgani va she'r so'zlari o'rtasidagi munosabatga yo'naltiriladi. Agar xonanda har bir tovushni bir xil salmoq bilan kuylasa, usulning ichki harakati xiralashadi. Shu sababli vazmin ijro ham aniq yo'nalish va ichki harakatni talab qiladi. Harakatchan ashulada esa aksincha, qisqa jumlar orasidagi ravonlik va usul urg'ularining aniqligi oldingi planga chiqadi.

Ansambl bilan sur'atni kelishishda kichik, lekin muhim amaliy tafovut bor: mashq tezligi va sahna tezligi bir xil bo'lishi shart emas. Mashqda murakkab joylar sekin o'rganiladi, so'ng tabiiy tezlikka qaytiladi. Bu o'tish vaqtida hofiz ham, doirachi ham tezlikning qay tarzda oshirilayotganini sezishi kerak. Aks holda, bir ishtirokchi o'quv sur'atida, boshqasi konsert sur'atida qolib ketishi mumkin. Umumiy sur'atni kuy va usulning tabiiy harakatidan kelib chiqib aniqlash maqsadga muvofiq.

Maqom xonandaligida ijro sur'ati asarning ritmik va shakliyl tuzilishi bilan uzviy bog'liq. U doira usulining ichki urg'ulari, musiqiy jumlaning uzunligi, she'riy matnning talaffuzi va turkum bo'limlari o'rtasidagi munosabatni belgilashga xizmat qiladi. Shaxsiy talqinda sur'atning mo'tadil farqlanishi tabiiy, biroq bu farq kuy xarakterini o'zgartirib yubormasligi zarur. Mazkur mezonni shakllantirishda ustozlar ijrosini aniq bo'laklar asosida qiyoslash va sur'atni eshitish orqali ongli boshqarish alohida ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. UNESCO. Shashmaqom music // Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity. – 2008. – <https://ich.unesco.org/en/RL/shashmaqom-music-00089>

2. Rajabov I. Maqomlar. – Toshkent: San'at, 2006.
3. Ibrohimov O. Maqom asoslari: o'quv qo'llanma. – Toshkent: Turon-Iqbol, 2018. –160 b.
4. Azamat, O. (2023). AN'ANAVIY UD IJROCHILIGINING RIVOJLANISH NAZARIY ASOSLARI. *Oriental Art and Culture*, 4(5), 42-45.
5. O'ktamovich, X. A. (2025). YOSHLAR TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH VA MA'NAVIYATINI OSHIRISHDA MUSIQA CHOLG 'USI, UD SOZINING ORGONOLOGIYASI XUSUSIDA. *GERMANY-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION*, 1(3), 31-35.
6. Yo'lchieva, M. (2025). YOSHLAR TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH VA MA'NAVIYATINI OSHIRISHDA MUSIQA SAN'ATINING O 'RNI SHARQ VA G'ARB MUSIQIY ALOQALAR. *FRANCE-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION*, 1(3), 18-24.
7. Воисов, М. Э. (2020). ВАЖНОСТЬ И РОЛЬ ТЕХНИКИ ИСПОЛНЕНИЯ ТУРГУНА АЛИМАТОВА В ТРАДИЦИОННОМ ИСПОЛНЕНИИ ТАНБУР. *Проблемы современной науки и образования*, (10 (155)), 79-81.
8. Ваисов, М. Э. (2024). ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛНЕНИЯ И ОБУЧЕНИЯ МЕЛОДИИ АРИ БОБОХОНОВА “ХУРРАМ” НА ИНСТРУМЕНТЕ РУБАБ. *Проблемы современной науки и образования*, (8 (195)), 45-47.
9. Бориева, К. Р., & Буриева, К. Р. (2022). МАКОМ ОРЫНДАУДАҒЫ ӘН ДАУЫСТАРЫ ПЕВЧЕСКИЕ ГОЛОСА В ИСПОЛНЕНИИ МАКОМОВ. *К 89 XXI ғасырдағы түркі халықтарының ұлттық орындаушылық өнері: зерттеу*, 244.
10. Ulmasovich, R. U. (2025). O'zbek mumtoz musiqasi merosining milliy va umumbashariy qadryatlari. *France-Scientific Review of the Problems and Prospects of Modern Science and Education*, 1(3), 8-13.
11. Nosirovna, B. M. S. (2025). SHARQ XALQLARI MUSIQASIGA G 'ARB OHANGLAR OQIMINING IJODIY UYG 'UNLASHUVI. *RUSSIA-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION*, 1(3), 22-25.
12. Qobiljon, A. (2024). USING HANGS OF ASHULA AS VOICE EXERCISES. *European Journal of Arts*, (3), 45-49.
13. Odiljon o'g'li, I. A. (2025). SHASHMAQOMDAGI AVJLAR VA “ZEBO PARI AVJ” NING YARALISHI. *SPAIN-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION*, 1(2), 24-28.
14. Abdujabbarovna, S. M. (2025). XALQIMIZ VA UNING NAMOYANDALARI YARATGAN MA'NAVIY BOYLIKLARIMIZ BUTUN O 'ZBEK XALQI MADANIY MEROSI, QADRIYATLARINING TARKIBIY QISMI. *USA-*

SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION, 1(3), 30-34.

15. Muhabbat, S. (2022). MAHMUDJON TOJIBOEV BASTALAGAN TURKUM ASARLARGA BIR NAZAR. *Oriental Art and Culture*, 3(4), 848-857.

16. Muhabbat, S. (2024). CULMINATIONS AND NAMUDS IN SHASHMAKOM: ZEBO PARI AND AVJ-I TURK. *European Journal of Arts*, (3), 53-55.

17. Islomjon o'g, G. A. A. (2025). YOSHLAR TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH VA MA'NAVIYATINI OSHIRISHDA MUSIQA SAN'ATINING O 'RNI SHARQ VA G'ARB XALQLARI MUSIQASI. RUSSIA-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION, 1(3), 13-16.

18. Doniyor, N. (2025). XALQ VA PROFESSIONAL SAN'AT TURLARI O'ZBEK MUSIQA MADANIYATI MISOLIDA. FRANCE-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION, 1(3), 14-17.

19. Bahodir o'g'li, N. B. (2025). YOSHLAR TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH VA MA'NAVIYATINI OSHIRISHDA MUSIQA SAN'ATIDA MILLIY QO 'SHIQCHILIKDA OVOZ DIAPAZONINING AHAMIYATI. SPAIN-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION, 1(2), 7-11.

20. Pirmatova, N. (2024). FARG'ONA-TOSHKENT MAQOM YO'LLARI. *Modern Science and Research*, 3(12), 1294-1296.

21. Tolibjonovich, S. M. M. (2025). MAQOM XONANDALIGIDA AMALIYOTNING O 'RNI VA PEDAGOGIK MUAMMOLAR. CANADA-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION, 1(3), 26-30.

22. Матякубов, Ш. Б. (2019). Искусство бахши в Узбекистане. *Вестник науки и образования*, (12-1 (66)), 111-113.

23. Матякубов, Ш. (2013). О МИФОЛОГИИ ЭПОСА «АЛПАМИШ». *SCIENCE AND WORLD*, 88.

24. Матякубов, Ш. Б. (2017). Термины вокального искусства и профессиональные певческие жанры Узбекистана. *Молодой учёный*, 10, 464.

25. Matyoqubov, S. B. (2022). MAQOM XONANDALIGIDA OVOZ SOZLASH. *Oriental Art and Culture*, 3(2), 822-829.

26. Матякубов, Ш. Б. (2024). ШАШМАКОМДА ОРАЗ МАКОМИ. *Проблемы современной науки и образования*, (1 (188)), 55-57.

27. Batirovich, M. S. (2024). Traditions of Teacher and Student in the Art of Uzbek Classical Music. *European Journal of Arts*, (3), 37-39.

28. Batirovich, M. S. (2024). About Notes of Shashmakom in Ancient Sources. *European Journal of Arts*, (3), 34-36.
29. Matyakubov, Ş. (2015). Узбекская Традиционная Вокальная Музыка. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (28), 87-95.
30. Abdinabiyevna, S. M. (2025). XONLIKLARNING TARQALISHI NATIJASIDA O 'ZBEK MUSIQA MADANIYATI MAHALLIY XUSUSIYATLARNI QABUL QILA BOSHLASHI VA SAN'ATDAGI TUB BURILISHLAR. CANADA-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION, 1(3), 20-25.
31. Ulasheva, M. A. (2022). AN'ANAVIY XONANDALIKDA OVOZ XUSUSIYATLARI, TA'LIMDA INNOVATSIYON YONDASHUVLAR. *Oriental Art and Culture*, 3(4), 120-122.
32. Ulasheva, M. A. (2024). The Place of Female Performers In Makom Performance and Their Styles. *EUROPEAN JOURNAL OF ARTS Учредители: Premier publishing sro*, (2), 103-105.
33. Axmadovna, U. M., & Qizi, T. M. R. (2024). DISTRIBUTION OF THE WORK OF UZBEK FEMALE MAKOM PERFORMERS IN SOCIAL NETWORKS. *European Journal of Arts*, (3), 56-59.
34. Улашева, М. А. (2019). Роль певческих голосов в мире макомов. *Проблемы современной науки и образования*, (4 (137)), 91-93.
35. Karimova, M. V. (2023). ALISHER NAVOIY VA SHASHMAQOM. *Academic research in educational sciences*, 4(Conference Proceedings 1), 405-412.
36. Achildiyeva, M. (2022). SHASHMAQOM MUSHKILOT BO'LIMINING NAZARIY ASOSLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 344-352.
37. Voisov, M. (2023). SHASHMAQOM TALQIN SHO 'BALARINING IJROCHILIK XUSUSIYATLARI. *Oriental Art and Culture*, 4(1), 524-528.
38. Bozorovich, M. J., & Vaxobova, K. M. (2021). SHASHMAQOM SARAXBOR SHO'BALARI. *Oriental Art and Culture*, (7), 62-69.
39. Karimova, M. (2019). An'anaviy yakka xonandalik (o 'quv qo 'llanma). *muxarrir: Todjiboev M.-T.: Muxarrir nashriyoti*, 198.
40. Komiljonovich, M. F. (2025). MAQOMNI YOSHLARGA ORGATISH BORASIDA MULOHAZALAR. *FRANCE-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION*, 1(3), 25-29.
41. Kamildjanovich, M. F. (2025). Shashmaqom and Its Modern Interpretations: Analytical Perspectives. *World Bulletin of Education and Learning*, 1(02), 368-376.